№ 225 Դեկտեմբերի 3 (15) 1881 Դեկտեմբերի 3 (15) № 225

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ: Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

[illegible] դիմում են ուղղակի

Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ „ՄՇԱԿ“ ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԼՐԱԳԻՐԸ

ԵԿՈՂ **1882** ԹՎԻՆ

(ՏԱՍՆ ԵՒ ՄԷԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

Կը հրատարակվի նոյն ձևով և նոյն պրօգրամմայով.

ՊՐՕԳՐԱՄԱ. I. Տէրութեան կարգադրութիւնները, II. Առաջնորդող յօդուածներ, III. Ներքին տեսութիւն, IV. Արտաքին տեսութիւն, V. Խառն լուրեր, VI. Հեռագիրներ, VII. Ֆելիետօն կամ Բանասիրական, VIII. Յայտարարութիւններ.

ԼՐԱԳՐԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ, 10 րուբլ է, կէս տարվան 6 ր., իւրաքանչիւր ամսին 1 րուբլ. Հատով համարները 5 կոպէկ.

Գրվել կարելի է խմբագրութեան մէջ հետեւեալ հասցէով. Тифлисъ, редакція «Мшакъ».

Խմբագիր-հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մայրաքաղաքների հայ հասարակութիւն.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Հայոց խնդիր. Գերմանիա. Արտաքին լուրեր.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Մշակների դրութեան առիթով.

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մինչև որ ամեն մի հայ, որ գրիչը ձեռքում բռնել կարող է, իր կարողութեան չափ նպաստում է Եւրոպային հայոց ազգի հետ մամուլի միջոցով ծանօթացնելուն, ռուս երկու մայրաքաղաքների հայ հասարակութիւնը այդ ուղղութեամբ ոչինչ չէ անում:

Մայրաքաղաքներում, Ս. Պետերբուրգում և Մոսկվայում, բաւական թւով հայեր կան, որոնք պատկանում են ինտելիգենցիային: Այդ ինտելիգենցիան բաժանվում է երկու մասի վրա. հայ ուսանողութիւնը և մայրաքաղաքներում այլ և այլ պաշտօններ և պարապմունքներ ունեցող հայ անձինք: Մենք չենք խօսում, ի հարկէ, մայրաքաղաքներում ապրող մեր գրեթէ անգրագէտ վաճառականների մասին. բայց միթէ քիչ են Մոսկվայում և Ս. Պետերբուրգում հայ ուսուցիչներ, պրօֆէսօրներ, պաշտօնեաներ և իրանց եկամուտներով ապրող հայերէն և ռուսերէն լաւ իմացող ընդհանուր կրթութիւն ստացած անձինք:

Ի՞նչ ենք պահանջում նրանցից,—ամենաչնչին բան. ստանալ թէ Թիֆլիսի և թէ Կ. Պօլսի հայ լրագիրները և նրանցից քաղուածք անել ռուս այլ և այլ լրագիրների, ամսագիրների և շաբաթաթերթերի համար:

Հայ ինտելիգենցիային պատկանող ունեւոր մարդիկ այդ գործը կարող են շատ հեշտութեամբ կատարել. նրանք ունեն ժամանակ և կարօտ չեն ռուս խմբագրութիւնների կողմից դրամական վարձատրութեան: Բայց ինչի՞ չեն կատարում այդ տեսակ թեթև գործ, որ այնու ամենայնիւ մեծ օգուտ կը տար ազգին: Պատճառը շատ հասարակ է. նրանց պակասում է մի բան,—ազգասիրութիւնը:

Գանք այժմ հայ ուսանողութեանը: Շատ անգամ խօսվել է այդ մասին մեր լրագրում և ամեն անգամ ուսանողները պատասխանել են, որ ժամանակ չունեն կամ աղքատ լինելով չեն կարող նուիրել իրանց ույժերը այդ տեսակ թէև աննշան ծառայութեանը իրանց ազգին:

Խօսենք նախ հարուստ ուսանողների վրա: Նրանք ոչ թէ միայն աւելորդ ժամանակ ունեն և շատ չէին կորցնի շաբաթը մի անգամ թեթև քաղուածներ անելով հայ լրագիրներից, բայց և կարող էին նիւթապէս օգնել իրանց չքաւոր ընկերներից մինին կամ միւսին, որպէս զի սա յանկապէս այդ գործով պարապի օրվայ մէջ մի տաս րօպէ և յետոյ հետև շաբաթը մի անգամ տանի խմբագրութիւն հաւաքած քաղուածները: Մենք գիտենք թէ մեր հարուստ ուսանողութիւնը ինչպէս է ապրում մայրաքաղաքներում. ժամանակ վատնել, փողեր ծախսել շռայլութեան և անպէտք բաների վրա, որ չասենք աւելի,—ահա նրանց կեանքի եղանակը: Ուսանողները մեզ ի հարկէ կը պատասխանեն դարձեալ, թէ հին ուսանողութիւնն է այսպէս եղել, իսկ նորը օրինաւոր է: Փառք Աստուծոյ, մենք խօ Աֆրիկայում չենք ապրում և ամեն տարի տեսնում ենք, նոյն իսկ անցեալ և այս տարի տեսանք ինչպէս վերադառնում են Մոսկվայից և Ս. Պետերբուրգից մեր ունեւոր ընտանիքների համալսարանական ուսումնաւարտ երիտասարդները. դարդակ, անզարգացած, քամի փչող, բթացրած, տիկնիկների պէս հագնված, փողոցներում թափառաշրջիկ, որ և է մտքի վրա իրանց ուշքը կենտրօնացնել անկարող,—ահա մեր հարուստ ուսանողների պատկերը:

Իսկ մեր աղքատ ուսանողները. Նրանք անդադար գանգատվում են թէ նիւթական միջոցներից զուրկ են, ստիպված են իրանց ապրուստը հայթայթելու համար դասեր

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄՇԱԿՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Ամենայն տեղ, ամենայն հասարակութիւնների մէջ, մշակների տնտեսական դրութեան բարւոքման հարցը վաղուց արդէն մտել է հասարակական ամենակարևոր հարցերի շրջանը և այժմ չը կայ գրեթէ մի փոքր ի շատէ ինքնաճանաչ ազգ կամ ժողովուրդ, որը քիչ թէ շատ, այսպէս թէ այնպէս չը զբաղվէր մարդկութեան այդ ամենաթշուառ դասակարգի վիճակով, չաշխատէր գոնէ ժամանակ առ ժամանակ նորոգելով նրա անթիւ վէրքերի սպեղանին, թեթևացնել նրա դառնակսկիծ ցաւերը: Միայն մնզանում է, որ խեղճ մշակը մի չինական պատով անջատված հասարակութենից, զուրկ նրա որ և իցէ հոգացողութենից, ենթարկված ֆիզիկական ծանր և անտանելի աշխատանքներին օրըստօրէ բարոյապէս և ֆիզիքապէս մաշվում, մահանում է, առանց արժանանալու մեր կողմից հարկաւոր ուշադրութեան, մինչև անգամ առանց շարժելու մեր բնական մարդասիրական զգացմունքները:

Ո՞ւմ չէ պատահում ամենայն օր տեսնել թշուառ բեռնակրին ծածկված քրքրված ցնցոտիներով, որ հազիւ հազ պաշտպանում են նրա միայն կաշուից և չոր ոսկրներից բաղկացած մարմնի կէսը, թէ ձմեռվայ սարսափելի ցրտերի ազդեցութենից, թէ ամառվայ արեգակի կիզիչ ճառագայթներից—ահագին համետը շալակին, երկար չուանը ուսին գցած, փողոցի այս ու այն անկիւնում չոքը ծռած սպասելիս, թէ ահա կը պատահի մէկը և անասնի նման նրա մէջքը բարձելով 7—8—10 պուտի ծանրութիւնը և քարշքշելով քաղաքի այս ծայրից միւս ծայրը, վերջապէս կը տայ նրան մի քանի սև կոպէկներ: Ո՞ւմ չէ պատահել տեսնել խեղճ մշակին՝ երկաթի ծանր մուրճը ձեռում փողոցում արեգակի, անձրևի և ձիւնի տակ, տկլոր քարի վրա չոքած՝ հարուստ քաղաքի փողոցների սալայատակի համար սուր գետաքարեր փշրտելիս: Ո՞վ չէ տեսել այդ մի և նոյն մշակին ահագին քարը կամ ծանր գերանի ծայրը ուսը առած մի քանի տասնեակ աստիճաններով այս ու այն աղայի շինութեան երկրորդ, երրորդ յարկը բարձրանալիս: Նրա նիհար երեսից անձրևի նման այդ ժամանակ հեղում են քրտինքի կաթիլներ, նրա կուրծքի ոսկորները ուժեղ ճնշողութենից դուրս են ցցվում, աչքերը արեան հոսումից սաստիկ կարմրում են, ծունկերը չը դիմանալով վերուժ ծանրութեան, ակամայ ծալվում են, բայց նա մի ստոյիկեան համբերողութենով տանում է այդ բոլորը, ըստ որում նրա անհաշտ թշնամի քաղցածութիւնը ստիպում է տանել, նա պիտի ինչպէս և իցէ այսօր մի քանի կոպէկներ ձեռք բերի իր և իրան ընտանիքի թշուառ գոյութիւնը առաջ մղելու համար:

Նայիր խորը ուշադրութենով այդ բոլորի վրա, սիրելի ընթերցող, և դու կը զգաս մի վերջնական սարսափ, եթէ ունես փոքր ի շատէ զգայուն սիրտ և թափանցող հայեացք:

Մշակը հալածվում է ոչ միայն ճակատագրի անողոքութիւնից, այլ և իր արիւնակիցների, իր եղբայրակիցների գազանային անխղճութենից: Տո՛ւր ինձ ձեռդ, սիրելի ընթերցող, հետևիր ինձ և տես թէ այդ ինչպէս է կատարվում, թէ մինչև որ աստիճան մշակի մարդկային նոյն իսկ բնական իրաւունքները ոտնակոխ են լինում գանազան շահախնդիրների ձեռում: Միայն մի պահանջիր ինձանից նկատ ուղեցոյցի խորը տեղեկութիւնները, ըստ որում, կանխապէս խոստովանում եմ, որ այդ իմ ույժից բարձր է, ես միայն մատնացոյց կանեմ քեզ այն անկիւնների վրա, ուր կատարվում են աղէտալի անցքեր մշակի կեանքում, անցքեր, որոնց մասին գուցէ դու կեանքումդ լսած էլ չը լինես: Ես քեզ չեմ տանի վերև ասած փողոցային բեռնակրի, կամ շինութեան մշակի մօտ, որոնց դու ամենայն օր աչքի առաջ ունես և այնքան տեսել ես, որ քո աչքերը բթացել են, այլ կը տանեմ քեզ մի ուրիշ տեղ, ուր մշակի դրութիւնը առաւել տխուր, առաւել սարսափելի է: Այս տեղերը Բագուի հռչակված նաւթային հանքահորերը և այդպէս անուանված սև քաղաքի գործարաններն են:

***

Վերջին երկու տասնեակ տարիները Բագուի նաւթային արդիւնաբերութեան արագ զարգացումը, քաշեց բերաւ այդ քաղաքը Անդրկովկասի զանազան անկիւններից, Սոփ, Տաթևու, Ղարաբաղի, Շամախու և ուրիշ շատ գաւառներից, Ռուսաստանի և Պարսկաստանի խորքերից, բազմատեսակ բազդախնդիրների շարքում և հասարակ բանւորներին, որոնք օրական ապրուստը հայթայթելու. Նպատակով, թողնելով իրանց հայրենի հողը, սիրելի ընտանիքը և զաւակները եկած այժմ կենտրօնացած են այստեղի Բալախանի-Սաբունչիան նաւթային հանքահորերում և սև քաղաքում:

Սև քաղաք անուանվում է այստեղ նաւթային գործարանների խումբը, որ տարածված լինելով մօտաւորապէս 6 քառակուսի վերստաչափ տարածութեան վրա, հեռուից մարդու աչքին ներկայացնում է մառախուղով պատած մի փոքրիկ քաղաք, որը սև մականունը կրում է այն պատճառով, որ այստեղ ամենայն բան սև է սկսած անշունչ առարկաներից մինչև տնային կենդանիները և մարդը: Բաւական է, այստեղ այդ բազմաթիւ գործարաններից դուրս եկող նաւթային մնացորդի թանձր ծխով վարակված օդի մէջ երկու ժամ մնալ և մարդ միանգամայն կը կերպարանափոխվի ոտից մինչև գլուխ ծածկվելով սև մուրով: Անսովոր մարդը չէ կարողանում այս մառախուղում երկար մնալ, ուր խտակ օդի բացակայութիւնը խանգարում է նրա կանոնաւոր շնչառութիւնը: Չը նայելով, որ գործարանները միմեանցից բաւական տարածութենով հեռու են, նրանցից դուրս եկող ծխերը խառնվելով միասին կազմում են մի այնպիսի թանձրութիւն, որի միջից հազիւ հազ կարողանում են թափանցել արեգակի ճառագայթները:

Ահա այդ մառախլապատ երկնքի տակ է անցկացնում իր տարիները Բագու գաղթող մշակների մեծամասնութիւնը, խմբերով տեղաւորված այս ու այն գործարանում և հէնց այստեղ պիտի ծանօթանաս, սիրելի ընթերցող, նրա վիճակի հետ, որ իմանաս թէ որքան դառն և անտանելի է նա: Հեռու չը գնանք, մտնենք հէնց առաջին պատահող գործարանը և տեսնենք, թէ ինչ է անում այստեղ, ինչպէս է առաջ տանում նա իր թշուառ գոյութիւնը: Առաջին անգամ հարկաւոր է գէթ մօտաւորապէս ծանօթանալ նրա բնակարանի հետ: Անկարելի է այստեղ նկարագրել այդ բնակարանի տեսքը, չունենալով Րաֆֆիի գեղարուեստական վրձինը: Երևակայիր քեզ, սիրելի ընթերցող, երկու սաժէն լայնութիւնով, չորս սաժէն երկայնութիւնով և 5 կամ 6 ֆուտ բարձրութիւնով մի խրճիթ, միայն խրճիթ բառի տակ չը հասկանաս այն աղքատ բայց պարզ և մաքուր օդով բնակարանը, ուր բնակվում է առողջ գիւղացին, ոչ, այլ մի չափազանց կեղտոտ և խոնաւ խուց, ուր կարող են ապրել միայն անասունները այն էլ նրանցից ամենակեղտոտները—խոզերը: Այստեղ, այդ խուցի մէջ, ուր ապրում են տասնից սկսած մինչև տասն ու հինգ մշակներ, ուր ծանր օդը տարիներով չէ փոխվում, չէ նորոգվում, ուր մուրով սևացած պատերի միջից խոնաւութիւնը անպակաս է, ուր հազար ու մի կեղտոտութիւններով ապականված յատակը ոչինչով ծածկված չէ, ուր նոյնպէս մուրի տակ կորած առաստաղը հազարաւոր սարդոստայնների բուն կարող է համարվել—այստեղ, կրկնում ենք, անկարելի է խօսք անգամ արտասանել առողջապահական որ և է կանոնների մասին: Այն միակ պատուհանը, որը շինված է, կարծես թէ, այդ խուցին առաւել մռայլ, առաւել տխուր կերպա-

տալ մասնաւոր տներում և ժամանակ չունենին ազգին ծառայելու։ Բայց նրանք մոռանում են որ նոյն իսկ այն փոքրիկ պարապմունքը որ մենք նրանց առաջարկում ենք, բացի այն օգուտից որ նա կը տայ ազգին, կարող է նրանց տալ միջոց ապրելու։ Չքաւոր հայ ուսանողը ասում է թէ պէտք է դասեր տայ և ուրախ է երբ քաղաքի մի ծայրից միւս ծայրը վազելով ամիսը մի 30 րուբլ կաշխատէ։ Իսկ մի՞թէ հայոց լրագիրներից քաղուածներ անելով և զետեղելով ռուս լրագիրների մէջ նոյն ուսանողը չէ կարող ամիս մի 30 կամ 40 րուբլ աշխատել։ Մենք ճանաչում ենք անձինք Թիֆլիսում, որոնք միմիայն „Մշակից" քաղուածներ անելով և տպել տալով այդ քաղուածները տեղական ռուս „Кавказъ" լրագրում, ամիսը մինչև 40 րուբլ էին վաստակում։ Իսկ „Кавказъ" լրագիրը չունի այն նիւթական միջոցներ, որ ունեն մայրաքաղաքների ռուս լրագիրները, որոնք կարող են իւրաքանչիւր տպված տողին աւելի թանգ վճարել։

Եւ մի՞թէ այդ տեսակ պարապմունք աւելի հաճելի չէ՞, քան թէ մասնաւոր տներում դասեր տալու յոգնեցնող, սպանիչ պարապմունքը։

Բայց ի՞նչի այդ չեն անում մայրաքաղաքների չքաւոր հայ ուսանողները. որովհետև նրանց պակաս է ամեն բանի մէջ սեփական ինիցիատիվը և ամեն բան նրանց պէտք է բացատրել։

Նոյն սեփական ինիցիատիվից զուրկ, նրանք վերադառնում են իրանց երկիրը, այն զանազանութեամբ որ ուսում աւարտելուց յետոյ նրանք աւելի էլ ինքնահաւան են լինում,—որովհետև ուսումը աւարտել են։ Այնուհետև նրանց այլ ևս ոչինչ չէ կարելի ասել։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Ռուս լրագիրներում կարդում ենք որ Թագաւոր Կայսրի թագադրութիւնը, որ պէտք է կատարվէր եկող թւի մայիս ամսին, յետաձգված է։

—

Լրագիրները ասում են որ իշխան Դօնդուկօվ-Կորսակօվի Կովկասեան կառավարչի նշանակվելը վերջացած բան է։

—

Ասում են որ գեներալ Չէրնիաեվ նշանակվում է Տուրքէստանի զօրքերի հրամանատարի օգնական։

—

ԴԻԼԻՋԱՆԻՑ մեզ գրում են. «Այստեղ ձեր լրագիրը շատ քիչ օրինակներով է ստացվում, բայց ամենքը հետաքրքրվում են թէ ինչ է գրված «Մշակի» մէջ։ Տեղիս ամենահարուստ մարդիկն անգամ, որոնց համար տարեկան 10 րուբլ տալը ոչինչ չէ նշանակում, փոստը ստանալուն պէս գնում են իրանց ծանօթների մօտ, խլում են նրանցից «Մշակի» համարները, այնպէս որ բաժանորդները գրեթէ միջոց էլ չունեն կարդալու իրանց ստացած թերթերը։ Մեր հարուստները իրանք մեծ հետաքրքրութեամբ կարդում են, բայց փող ծախսել չեն կամենում։ Իսկապէս չքաւորներն են պահպանում «Մշակը», իսկ եթէ բոլոր հայերը հարուստ լինէին, ոչ ոք չէր ստանայ հայ թերթը և չէր պահպանի նրա գոյութիւնը։ Հայը քանի հարուստ է դառնում, այնքան աւելի ժլատ է լինում, այնքան աւելի եսական և անտարբեր է դառնում դէպի ազգի ընդհանուր շահերը։»

—

Մեզ գրում են ԻԳԴԻՐԻՑ հետևեալը. «Այս տարի մեր երկսեռ դպրոցները շատ լաւ են գընում։ Ուսուցիչները եռանդով են պարապում իրանց առարկաներով։ Այստեղի հայ թատրոնասէրների խումբը գլխաւորութիւն ունի մի ներկայացում տալ։ Կը խաղան մի ողբերգութիւն և մի կատակերգութիւն։»

—

Իգդիրից մեզ հաղորդում են որ չը նայելով թէ Իգդիրը շրջապատող սարերի վրա ձիւն է եկել, բայց քաղաքում եղանակը տաք է և ցըրտերը դեռ չեն սկսվել։

—

Մեզ գրում են ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ որ այդտեղի դպրոցական և եկեղեցական կալուածների գործերը շատ անկարգ դրութեան մէջ են։ Եկեղեցիները քանդվում են, նրանցից մինը փակվեց։ Եկեղեցական արդիւնքները անկարգութեան և այլ և այլ գեղծումների պատճառով օրից օր պակասում են։ Նոյնպէս վատ դրութեան մէջ են և այն կալուածները, որոնց արդիւնքներով պահվում են հայոց դպրոցները։ Եթէ հայ հասարակութիւնը ինքն եռանդով ձեռք չառնի իր ազգային և եկեղեցական գործերի ղեկը, աւելացնում է մեր թղթակիցը, հետևանքը դպրոցների գոյութեան համար շատ վատ կարող է լինել։

—

Մենք իմացանք որ քանի մի շաբաթ է արդէն որ Կարապետ Թէմուրազեանց հաստատվել է երեցփոխան Հաւլաբարի Էջմիածնեցոց եկեղեցու։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

—

Վերջին թղթաբերով եկած եւրոպական լրագրաց մէջ կը կարդամք թէ Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարար լօրդ Գրէնվիլ ծանուցեր է տէրութեանց թէ քիչ օրէն դարձեալ իրենց ուշադրութիւնը պիտի հրաւիրէ հայկական խնդրոյն վրա, և այն միջոցաց վրա, զորս պէտք է ի գործ դնել Փոքր-Ասիոյ քրիստոնեայ և իսլամ ժողովրդոց վիճակը բարւոքելու համար։ Վերջին „Կապոյտ Տետրակէն" քաղելով, արդէն մեր ընթերցողաց ներկայացած ենք այն կարեւոր բանակցութիւնները, զորս տարւոյս սկիզբը լօրդ Գրէնվիլ ունեցած էր միւս մեծ պետութեանց հետ, վերաբերմամբ 61-որդ յօդուածի խնդրոյն, և այն պատասխանները, զորս անոնցմէ իւրաքանչիւրը տուած էր Անգլիոյ կառավարութեանը այս ձեռնարկին։ Կը թվի թէ՛ յայնժամ եղած առարկութիւնք այժմ ոչ ևս տեղի ունենալով, լօրդ Գրէնվիլ պատշաճ համարած է կրկնել իւր առաջարկն, որոյ արդեանց վրա շատ չանցած, տեղեկութիւն կրնամք ստանալ։

Ելմտական խնդրոյն մօտալուտ կարգադրութիւնն և Եգիպտական խնդրոյն հանդարտագոյն վիճակի մը մէջ մտնելը պաշտօնական ակմբոց մէջ մեծագոյն տրամադրութիւն մը յառաջ բերել կը թվին անգամ մը ևս զբաղելու այն խնդրով, զոր յարուցած է 61-որդ յօդուածը։

Ինչպէս կանխաւ ծանուցված էր, գոհունակութեամբ կը լսեմք թէ Բ. Դուռը, տէրութեան Հայաբնակ գաւառաց վիճակի բարւոքման համար տուած հոգատարութեան շօշափելի ապացոյց մը տալու նպատակաւ, այս շաբթու ձեռնարկեր է անմիջական բարենորոգմանց ինչ ինչ գործնական միջոցներ ծրագրել, գործադրվելու համար ի ձեռն արժանաւոր պաշտօնէից, որոց մէկ մասը տէրութեան հայ հպատակներէն պիտի առնվի։

(Մասիս)

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

—

Ներքին գործերի մինիստրութեան բիւջէտի քննութեան ժամանակ րայխստագի մէջ Վինդհօրստ գանգատվում էր, որ րայխստագի, բաւարական և գաւառական սէյմերի պարապմունքները միաժամանակ են սկսվում և դրանով րայխստագից նշանաւոր ույժեր են խլում։ Նա ափսոսում է, որ պետական կանցլերը չէ աշխատում այդ անյարմարութեան առաջն առնել։ Մինիստր Բէօտտիխեր նկատեց, որ այդ կողմից պետական կանցլերի ազդեցութիւնը այնքան նշանաւոր չէ, որքան կարծում են։ Ներկայացրած այդ գանգատը ապացուցանում է, որ րայխստագի շուտով գումարելը չէ կարող խանգարել մի քանի ժողովների պարապմունքների միաժամանակ լինելուն։ Ուրեմն մնում է միայն որքան կարելի է սահմանափակել պարլամենտական գործերը։ Կա-

---

րանք տալու համար—այնքան փոքր է, որի միջից ներս թափանցող օդը հազիւ թէ բաւականութիւն անի մի մարդու առողջ շնչառութեան համար, ուր մնաց այն 10 կամ 15 խեղճերի համար, որոնք զետեղված բնակվում են այստեղ, որոնց շնչառութիւնից օդը ապականվելով և չը նորոգվելով անսովոր մարդուն մի սարսափելի գարշահոտութիւն է փչում, երբ նա ոտ է դընում այստեղ։ Աւելացրու սրա վրա և մշակների դէպի իրանց սեպհական առողջութիւնը ունեցած անհոգութիւնը, որը, պակաս չէ նպաստում նրանց վիճակի դառնութեան։ Մշակը շատ ժամանակ իր ունեցածով անգամ չէ օգտվում, նա իր բնակարանը հազիւ թէ ամսական մի քանի անգամ սրբում է, նա այդ փոքրիկ պատուհանը դժուար թէ տարիներով բացում է գէթ փոքր ի շատէ բնակարանի օդը թարմացնելու համար։ Բայց գիտէք ինչից է առաջ գալի մըշակի այդ՜ թուլութիւնը, առաջին՝ նրա յուսահատութիւնից, երկրորդ, անհասկացողութիւնից և երրորդ, ո՜ր ամենագլխաւորն է, սովորութիւնից։ Մշակը յիրաւի նոր վերադարձած գիւղական առողջ կլիմայի տակից, երբ առաջին անգամ մտնում է այստեղ, նա զգում է օդի ապականութիւնը, նրա զարշելի հոտը, բայց մի յայտնի ժամանակ ապրելով այդ օդում, նա փոքր առ փոքր ընտելանում է և նա այնուհետև էլ անտարբերանում է դէպի իր բնակարանի անմաքրութիւնը և թէ նրա օդի ապականութիւնը։ Սակայն հարկաւոր չէ անշուշտ բժիշկ լինել, որ իմանալ թէ, իր կեանքի համար ինչ թանգ գնով է ձեռք բերում անմաքուր օդում բնակվելու սովորութիւնը։ Ահա այդ մասին ինչ է ասում յայտնի Լուիսը. «Մենք տեսնում ենք թէ ինչպէս անմաքուր բնակարանների ապականված օդում սովոր են հեշտութեննով և իբր թէ անվնաս ապրել զանազան խեղճեր առանց զգալու այդ ապականութիւնը, մինչդեռ մեզանից ամեն մէկը երբ ոտ է դնում այստեղ, իսկոյն զգում է թէ օդը փչացած է, բայց որովհետև մենք ևս յետոյ փոքր առ փոքր սովորում ենք նրան, այնուհետև մեզ էլ թվում է թէ սըրանից վնասակար հետևանքներ չեն առաջանում։ Ահա ինչումն է կայանում մեր մոլորութիւնը։ Մենք բաւականանում ենք ապականված օդով—որովհետև սովորում ենք նրա պայմաններին։ Բայց գիտէք, ինչ գնով, ինչ միջոցներով ենք մենք ձեռք բերում այդ պայմաններին ընտելանալու կարելիութիւնը։ Մեր օրգանիզմի բոլոր սննդական մասների և զգայարանքների թուլանալով, որը մեզ համար առաջացնում է թթուածնի համեմատաբար պակաս քանակութեան ներշնչելը։ Փչացած օդը բաւական է միայն հիւանդ օրգանիզմ ունեցող մարդուն, ինչպէս և նրանով բաւականանում են սառնարիւն կենդանիները։ Երբ մենք մտնում ենք ապականված մթնոլորտի մէջ, մեր շնչառութիւնը դժուարանում է և այդ պատճառով թուլանում են և մեր զգայարանքները, որից յետոյ կրկին մեր շնչառութիւնը թեթևանալով, աւելի թթուածնի կարօտութիւն չենք զգում և այստեղ արտադրում ենք ածխային թթուի համեմատաբար շատ պակաս քանակութիւն քան թէ մաքուր օդի մէջ։ Առանց այդ սովորութեան, այսինքն առանց մեր օրգանիզմի բոլոր կենսական փարուէների թուլանալու, մեզ համար անկարելի կը լինէր շարունակաբար մնալ այդ ապականված մթնոլորտի մէջ *)։»

Ահա մի գեղեցիկ պատասխան այն կարճամիտ և քարասիրտ բուրժուաներին, որոնք միշտ երբ ես խօսք եմ ունեցել նրանց հետ գործարաններում բանողների բնակարանների մասին, չեն ամաչել յայտնել այն եզուիտական միտքը, թէ մշակը առողջ բնակարանի կարօտութիւն չունի, թէ նա սովորել է իր կեանքը անցկացնել խոնաւ և կեղտոտ պայմաններում։ Բայց թողնենք այդ։

*) Տես. Михайловъ, Ассоціаціи. երես 45. Ծ. Յ.

Ինչպէս ասացինք այս 4 սաժէն երկարութիւն, 2 սաժէն լայնութիւն և 5 կամ 6 ֆուտ բարձրութիւն ունեցող խուցի մէջ զետեղված են 10—15 մշակներ։ Եթէ այդ թւերը բազմապատկենք միմեանց վրա, մենք կը ստանանք 2,352 խորանարդ ֆուտ օդի պարունակութիւն։ Բաւական է արդեօք օդի այդ չնչին քանակութիւնը, եթէ ոչ 15 գոնէ 10 մարդու ապրուստի համար, որոնք այստեղ զետեղված են.—հազար անգամ ոչ։ Եթէ զանազան փորձառու բժիշկների—Գուբերի, Զէնֆտլեբէնի, Բէկլամի և ուրիշ երևելի հեղինակների գրութեան համեմատ—ընդունենք թէ մի չափահաս մարդուն անհրաժեշտ է ունենալ 400-ից—մինչև 800 խորանարդ ֆուտ օդի տարածութիւն փոքր ի շատէ առողջ բնակութեան համար—ուրեմն 10 մարդու համար գոնէ միջին թւով հարկաւոր է 6,000 խ. ֆ.։ Այս տեղից կարող ես, ընթերցող, եզրակացնել թէ որքան կործանիչ ներգործութիւն կարող է ունենալ 2,352 խ. ֆ. օդի չնչին տարածութիւնը մի տասնեակ թշուառների կազմվածքի վրա նա և այն ժամանակ, եթէ այդ օդը լինէր մաքուր, բայց նա, ինչպէս վերև ասացինք, մաքուր չէ։ Կան և այնպիսի գործարաններ, ուր մշակների բնակարանները առաւել անձուկ են, ինչպէս մի Թուրքի գործարանում ես գտայ մի գետնափոր խրճիթ, որի երկարութիւնը 16 ֆ., լայնութիւնը 8 ֆ., իսկ բարձրութիւնը $5\frac{1}{2}$ ֆ. էր, այստեղ բնակվում էին 6 մշակներ։

Շատ գործարաններում, մշակների բնակարաններում չը կան մահճակալներ, իսկ եթէ կան էլ, այդ մի քանի նաւթոտ տախտակներ են միմեանց կողքում շարած և մի քանի կեղտոտ և պատռտված փսիաթներով ծածկված, որոնք մի և նոյն ժամանակ մշակներին ծառայում են և անկողնի տեղ, իսկ գիշերները վերմակի փոխարէն նրանց ծառայում են այն միակ ցնցոտիները, որոնց մէջ նրանք շրջում են ցերեկները։ Այն գործարաններում, ուր այդ նաւթոտ տախտակներն էլ չը կան, մշակները գիշերները քնում են հողայատակի վրա, որ միշտ չափազանց խոնաւ է լինում գործարանները ծովի ափից մօտ լինելու պատճառով, այնպէս որ շատ տեղերում երկու երեք արշին խորութեննում գետնից ծովի ջուր է դուրս գալիս։ Թէ որքան վնասակար է մարդու առողջութեան համար մի այդպիսի խոնաւութիւն—այդ կարող է իմանալ ամենատգէտը մեզանից։ Ցօղացաւութիւն, ոսկրացաւութիւն, դեղնացաւ (желтуха) կատարր ստամոքսի, որ շատ ժամանակ փոխվում են թոքախտութեան—ահա խոնաւութեան հետևանքները։ Նա մանաւանդ մշակները տանջվում են զանազան ցաւերով այս խոնաւ բնակարաններում ձմեռը, ցրտերից։ Վառարաններ շատ քիչ բնակարաններում կան, իսկ մեծ մասամբ մշակները ձմեռը տաքացնում են իրանց բնակարանները մանղալով *)։ Բայց առաւել լաւ կը լինի եթէ նրանք ձմեռը բնաւին չը վառեն իրանց բնակարաններում, որովհետև նրա զօրութիւնից խոնաւ պատերի միջից դուրս գալով տամկութիւնը, օդը լցնում է նեխեալ գոլորշիներով սաստկացնելով այդպիսով նրա գարշահոտութիւնը։

* * *

Անուշադիր թողնվելու չէ և այն հանգամանքը, որ շատ քիչ գործարաններում են հայ մշակները պարսիկ մշակներից առանձին ապրում, իսկ մեծ մասամբ այդ երկու տարրերը միշտ միասին, մի սենեակում են կենում։ Պարսկաստանից եկող մշակներից շատերը իրանց հետ բերում են զանազան սեռական հիւանդութիւններ, մեծ մասամբ սիֆիլիս անուանված վարակիչ ախտը։ Շատ հաւանական է, որ այդ ախտաւորները ապ-

*) Մանղալ կաւից շինած մի տեսակ ամական անօթ է, որի միջում վառում են ածուխ կամ տաշեղ ասիական տներում. Ծ. Յ.

ռավարութիւնը պահանջում էր 85,000 մարկ առանձին տնտեսական խորհուրդ կազմելու և նրան պահելու համար։ Այդ առիթով պատգամաւոր Բինդէի ասաց, որ ինքը և իր կուսակցութիւնը պատրաստ են ընդունել յիշեալ ծախսերը այն պայմանով միայն, որ յիշեալ խորհուրդը մշտական օրգանական հիմնարկութիւն չը դառնայ։ Այդ ծախսերը կարող են մերժվել ոչ քաղաքական պատճառներով և ոչ նրա համար, որ տնտեսական խորհրդի ազդեցութիւնը պարլամենտի ազդեցութենից մեծ կը լինի, այլ այն պատճառով, որ, ինչպէս փորձը ցոյց է տուել, այդպիսի խորհրդակցական հիմնարկութիւնները տրամադրված են լինում մեծացնել իրանց հեղինակութիւնը։ Իշխան Բիսմարկ ասաց հետևեալը։ „Կառավարութիւնը այս դէպքում գործում է առանց կողմնակի մտադրութիւնների։ Նա միայն պէտք ունի գործնական խորհուրդների, որոնց կարող է տալ տնտեսական խորհուրդը։ Ներկայումս կառավարչական առաջարկութիւնները գլխաւորապէս հիմնված են լինում այս կամ այն մինիստրութեան մասնագիտական բաժինների տեղեկութիւնների վրա։ Կառավարութիւնը կամենում է, որ առաջարկված միջոցը անպատճառ ընդունվի և անդադար նրան կառաջարկի մինչև նա ընդունվելը։ Եթէ րայխստագը նրան կը մերժէ, կառավարութիւնը մի ազդարարութեամբ կը դիմէ ժողովրդին և միացեալ կառավարութիւններին։ Կառավարութիւնը կը հրաւիրէ նրանց ուղարկել իրանց հաւատարմատարներին գերմանական տնտեսական խորհուրդ կազմելու համար։ Այսպէս թէ այնպէս կառավարութիւնը անդադար կը վերանորոգէ իր պահանջը րայխստագին։“ Բամբերգեր նկատեց, որ հարցը փողի մէջ չէ, այլ տնտեսական խորհրդի ձևին է վերաբերում։ Նա կասկածում է, որ կառավարութիւնը կամենում է խորհուրդը պարլամենտի հակակշիռը դարձնել։ Ֆրանսիայի մէջ գիւղատնտեսական խորհուրդը ապացուցեց, որ նա կառավարութեան գործիք է։ Այդ խորհուրդը այնպէս է կազմակերպված, որ կառավարութիւնը նրա հետ կարողանում է ամեն բան անել։ Տնտեսական խորհուրդը կանցլերի խորհրդատուի դերը կը կատարէ, բայց մի այնպիսի խորհրդատուի, որ չի համարձակվի այլ կարծիք ունենալ, բացի պետական կանցլերի կարծիքից։ Հետաքրքրված կողմերը չեն կարող դատաւորներ լինել, նրանք միայն վկաներ կարող են լինել։ Գործի հետ ծանօթ մարդկերանց այդպիսի խորհուրդ կազմելով, դուցէ կը խլեն րայխստագից գործին ծանօթ անձանց և միակողմանի խորհուրդ կը կազմեն։ Բիսմարկ նրան պատասխանեց. „Մենք կամենում ենք վկաներ և կառավարութեան օգնականներ ստեղծել և ոչ թէ դատաւորներ։ Պարլամենտը անկարող է ունենալ մասնագիտական այն տեղեկութիւնները, որոնց կարող է ունենալ տնտեսական խորհուրդը։ Րայխստագը միայն քննում է և ուղղում է օրինագծերը, իսկ խորհուրդը նրանց կը նախապատրաստէ։ Րայխստագը կարող է հանգիստ մնալ. նրա համար մրցութիւն չէ պատրաստվում։ Այդպիսի մանրակրկիտ նախանձ մինչև այժմ ոչ մի պարլամենտ չէ ցոյց տուել։ Օտարոտի բան է տեսնել, թէ ինչպէս պետական կանցլերը պաղատում է միջոցներ տալ իրան հարկաւոր տեղեկութիւնները հաւաքելու համար։ Կարծես թէ րայխստագը դրանով կամենում է կառավարութեանը ասել. „Ի՞նչ կանէք տեղեկութիւններ։ Դուք առանց այդ տեղեկութիւնների էլ մեզ համար բաւական խելացի էք։ Մենք չենք կամենում, որ դուք մեզանից շատ տեղեկութիւններ ունենաք։ Դրա համար մենք ոչ մի կոպէկ չենք տայ։“ Հասկանալի է, որ տնտեսական խորհուրդը կառավարութենից կը կազմվի։ Նա պէտք է ամեն տեղից հաւաքէ տեղեկութիւններ ունեցող անձանց։ Բայց մենք չենք էլ երևակայել նրանց դատաւորներ դարձնել։ Ի՞նչ հարկաւոր են մեզ դատաւորներ, քանի որ նրանք աշխարհի վրա առանց այդ էլ շատ են։ Մեզ իւրաքանչիւր դէպքի համար մասնագիտական քննող յանձնաժողովներ են առաջարկում։ Բայց այդ գործը աւելի դժուար է, որովհետև իւրաքանչիւր անգամ պէտք է նոր մարդիկ փնտրել և իւրաքանչիւր անգամ փորձել նրանց տեղեկութիւնները։ Բամբերգեր կարծում է, որ մենք խորհրդի մէջ իսկական ճշմարտութիւն չենք գտնի։ Բայց ո՞րտեղ է նա և ո՞վ կարող է որոշել, թէ նա ի՞նչ է նշանակում։ Ես նրան չեմ էլ փնտրում այնպէս, ինչպէս հասկանում է Բամբերգեր։ Ես միայն միջոց եմ փնտրում գործերի մասին իրականապէս դատելու համար։ Ճառախօսներից մէկը նկատեց, որ չորս տարիների ընթացքում շատ բան ես չը կարողացայ սովորել։ Բայց ես իմ գիտութիւնները միջին չափից բարձր էլ չեմ դասում։ Միայն եթէ չորս տարիների ընթացքում կարելի է շատ բան չը սովորել, ուրեմն երեք տարիների ընթացքում աւելի էլ քիչ կարելի է սովորել։ Իսկ ձեզանից, պարոններ, շատե՞րը երեք տարիներից աւելի սովորել են։ Մէկ աւելորդ տարին էլ ինձ իրաւունք է տալիս գոնեա այնքան տեղեակ լինելու, որքան ձեզանից շատերը։ Չը կարծէք, որ ձեր համաքաղաքացիների ընտրեալը դառնալով, դուք իմաստութիւն էք ստանում, կամ թէ չէ դուք ներկայացնում էք պարլամենտին ձեզ ընտրող բոլոր 10.000 խելքերը։ Հաւատացէք, որ դուք ինձանից շատ չէք հասկանում։ Համեստ լինենք դուք էլ, ես էլ։ Հաւատացէք, որ մենք ամենքս էլ դեռ շատ բան պէտք է սովորենք։ Իզուր պ. Բամբերգեր իրան և իր կուսակցութեանը այնքան բարձր է դասում, որ կարողանայ ասել կառավարութեանը. „Մենք ամեն բան գիտենք թէ րայխստագի և թէ կառավարութեան համար։ Նա ուրիշներից սովորելու իրաւունք չունի։ Այնուհետև Բիսմարկ աւելացրեց, որ այդ ծախսերի մերժելը պարլամենտական քաղաքավարութեան հակառակ կը լինի։“ Այնուհետև առաջարկութիւնը քուէարկվեցաւ և մերժվեցաւ 169 ձայների մեծամասնութեամբ 83-ի դէմ։ Առաջարկութեան դէմ քուէարկեցին ազատամիտ բոլոր կուսակցութիւնները, դեմօկրատները, սօցիալիստները և կենտրոնական կուսակցութեան մեծ մասը։

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—Ֆրանսիական ազգային ժողովի նիստի ժամանակ, որի մէջ քննվում էր Տունիսի պատերազմը չարունակելու խնդիրը, Գամբէտտա մի ճառ ասեց, որ ունեցաւ մեծ աջողութիւն։ Գամբէտտայի մինիստրութեան առաջարկութիւնը ստացաւ 400 ձայների մեծամասնութիւնը 53 ձայների դէմ։

—Գերմանական րայխստագը չարունակում է քննել բիւջէտը։ Գաղթականութիւնը վերահսկելու ծախսերի յօդուածը ընդունելու ժամանակ պատգամաւոր Կնապպ ասեց որ գերմանացի գաղթականները նախապատւում են լաւ հանգամանքներում ապրել օտար երկրում, Ամերիկայում, քան թէ վատ հանգամանքներում իրանց հայրենիքում։ Պատգամաւոր Ֆրոմէ նկատեց որ սօցիալիստների դէմ բացառական օրէնքները շատ նպաստեցին բանւորների գաղթականութեանը։ Մակս Հիրշ նկատեց որ Ամերիկայում հարկերը չեն ծանրանում կենսական պիտոյքների վրա և վինուորական պարտաւորութիւնը աւելի աննշան է, քան թէ Գերմանիայում։ Րիխտէր բացատրեց որ ոչ թէ միայն ծրախոտի վրա ակցիզի բարձրացնելը, բայց և ծխախոտի արդիւնաբերութեան գործի անհաստատ լինելը վնասակար ներգործութիւն է անում, ստիպելով բանւորներին, որոնք այդ գործով պարապում էին, ահագին խմբերով գաղթել։ Բարեսիրտ գերմանացին էլ, աւելացրեց Րիխտէր, կարող է վերջապէս համբերութիւնը կորցնել։ Այդ խօսքերին արիստոկրատ և պահպանողական կուսակցութեանը պատկանող ֆօն-Մէննիգերօդէ պատասխանեց. «Այո, և բարեսիրտ գերմանացին կարող է համբերութիւնը կորցնել, լսելով անդադար պ. Րիխտէրի մի և նոյն դատողութիւնները»։ Րիխտէր դիմելով պ. Մէննիգերօդէին բացականչեց. «Ճառախօսը այնքան մօտիկ է նստած գրանը, որ նրան շատ հեշտ է դուրս գալ, եթէ չէ կամենում ինձ լսել»։ Այդ խօսքերին հետևեց ծիծաղ, աղմուկ և բողոքներ։

—Պահպանողական կուսակցութեանը պատկանող գերմանական լրագիրները վրդոված են Րիխտէրի յանդգնութենից, որով նա արիստոկրատ Մէննիգերօդէին պարլամենտի դուռը ցոյց տուեց։ Ընդհակառակն ազատամիտ լրագիրները գովում են Րիխտէրի քաջութիւնը և նրա եռանդը։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 1 դեկտեմբերի։ „Новое Время“ լրագիրը հաղորդում է. Մրօվինսկի, Տեգլեվ և Ֆուրսօվ մտադիր են բողոքել բարձր դատարանին։ Տրիգօնիի գործը կը քննվի սենատի առանձին բաժնում դասական ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ յունվարի կէսին։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 1 դեկտեմբերի։ Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 94 ր. 30 կ., երկրորդ 90 ր. 87 կ., երրորդ 90 ր. 5 կ., չորրորդ 90 ր. 87 կ., հինգերորդ 90 ր. 75 կ., ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 223 ր. 25 կ., երկրորդ 216 ր. 25 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 90 ր. 5 կ., երկրորդ 90 ր. 62 կ., երրորդ 90 ր. 5 կ., ոսկի 7 ր. 77 կ.։ Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ 25,40 պէնս, Ամստերդամի վրա 128,62 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա արժէ 217 մարկ 25 պֆ., Փարիզի վրա 268 Ֆրանկ։ Բօրսայի տրամադրութիւնը ամուր է։

բելով ուրիշ առողջ մշակների հետ միասին, մի տեղ, հեշտութեամբ վերափոխում են սրանց վրա այդ գարշելի ցաւը։ Ես շատ ժամանակ, երբ տեսել եմ հայ մշակին այդ ախտով վարակված զարմացել եմ և չեմ կարողացել ինքս ինձ հաշիւ տալ, թէ ինչպէս, որտեղ է գտել նա այդ ցաւը. միթէ անբարոյական տեղերում, բայց որտեղից նրան այդպիսի մի չռայլութեան համար միջոցներ, երբ նա հազիւ հազ կարողանում է իր գլուխը պահել մի կտոր չոր հացով։ Հարցը բացատրել են ինձ իրանք մշակները, պարզմտօրէն խոստովանելով իրանց անմեղութիւնը այդ բանում։

Բացի ֆիզիքական ախտերից Պարսկաստանից եկող մշակները բերում են իրանց հետ և բազմատեսակ բարոյական ախտեր, որոնցից նոյնպէս ազատ չէ կարողանում ապրել հայ մշակը։ Դուք կը զարմանաք տեսնելով, թէ Շամախու կամ Ղարաբաղի գաւառների խուլերից եկած մի որ և իցէ անմեղ, պարզմիտ գիւղացին, որ հազիւ թէ իր կեանքում անբարոյական միջոցների դիմած լինի, մի կամ երկու ամսում այստեղ այնպէս լրբանում, անբարոյականանում է, որ նրա համար շատ ժամանակ սոդոմական յանցանքը անգամ սովորական բան է դառնում։ Բայց պէտք է նկատած, որ այդչափ անբարոյականանում են հայ մշակներից միայն անչափահասները, այսինքն նրանք, որոնք դեռ պատանեկան հասակի մէջ են, որոնց բնական խելքը դեռ իր հասունութեան չէ հասած, և այդ պատճառով նրանք շատ հեշտութեամբ են ենթարկվում շրջապատող հանգամանքների ազդեցութեան։ Իսկ ինչ վերաբերվում է չափահասներին և տարիքը լրացածներին, սրանք անխախտ պահում են գիւղական անմեղութիւնը առաքինի և միամիտ կենցաղավարութեան հետ միասին։ Երիտասարդ մշակներից մի քանիսը հեռու չեն նոյնպէս ուրիշ անբարոյական բաներից ինչպէս՝ արբեցողութենից, գողութենից, միմեանց դէմ թշնամական դաւեր լարելուց, չռայլ և աննպատակ փողեր չայլելուց և այլն։ Վերջին յատկութիւնը նա մանաւանդ տարածված է նրանց մէջ։ Պատահում է, որ այն մշակը, որ ամսական 10 կամ 12 ր. ռոճիկ ունէ, շատ ժամանակ տեսնում ես տօն և ուրիշ հանդիսաւոր օրերին կառքերի և սրանց նման չռայլ բաների վրա վատնեց իր մի ամսվայ դառն քրտինքով ձեռք բերած րուբլիները։ Այդպէս անում են ի հարկէ նրանք, որոնք ընտանետէրեր չեն, իսկ նրանք, որոնց ընտանիքները և զաւակները հեռու հայրենիքում սպասում են օգնութեան, ինչպէս ասում են իրանց բերանից կտրում են, մի կտոր սև հացով, մի բաժակ սառը ջրով են անցկացնում իրանց օրերը, թէ ինչ է հայրենիքը վերադառնալու ժամանակ սև երեսը չը մնան իրանց մանր զաւակների առաջ։ Բայց այն սև կոպէկներն էլ, որ մշակի մի քանի տարվայ դառն աշխատանքի գինն է, շատ ժամանակ նրա ընկերների գողութեան զոհ են դառնում և նա ստիպված է լինում այնուհետև մի քանի տարիներ էլ աւել պանդխտութեան մէջ դեգերվելով նորից աշխատել այդ կոպէկները։ Ինչպէս ես անցեալ տարի տեսայ մի հայ մշակ, որի երեք տարվայ աշխատանքի պտուղ 75 ր. գողացել էր նրա պարսիկ ընկերակիցը և այդ էլ այն ժամանակ, երբ նա մտադիր էր միւս օրը վերադառնալ այդ փողերով իր հայրենիքը։ Խեղճ մարդը յուսահատութենից ծեծում էր իր գլուխը, լիզում էր անխիղճ պարսիկի ոտները աղաչելով նրան, որ գոնէ գողացածի մի մասը վերադարձնէ իրան, բայց խորամանկ համշարին յանձն չէր առնում իր գողութիւնը։

Սակայն պարսիկ մշակների գողութեան և աւազակութեան վրա զարմանալ չէ կարելի, բատրում այդ նրանց առանձնայատկութիւններն են։ Նրանց մեծամասնութիւնը ստորութիւն է դուրս գալիս հէնց իր այդ վայրենի կրքերը գործ դնելու նպատակով, ուղիղ ճանապարհով ապրուստի միջոց գտնելը նրա համար երկրորդական բան է։ Ապացոյց ձեզ Ղուբայի աւազակները, որոնց մեծամասնութիւնը կազմում են Պարսկաստանից գաղթած համշարիները։

Բայց ինչին վերաբերել երիտասարդ հայ մշակների այդ բարոյական ախտերի՝ գողութեան, չռայլութեան և ուրիշ յանցանքների պատճառը. արդեօք նրանց թոյլ բնաւորութեան, թէ նրանց տնտեսական դառն վիճակին, յուսահատ դրութեան, շրջապատող հանգամանքների ազդեցութեան։ Կասկած չը կայ, որ վերջիններին։ Հայ մշակը, ինչպէս և մի ուրիշ անհատ, որքան որ անուս, որքան որ տգէտ լինի, երբէք նա չի յօժարվի, որ իր ճակատին դրօշմվեն գող, չարլատան, աւազակ և ուրիշ սրանց նման զզուելի տերմիններ, նա երբէք չի յօժարվի, որ իր անունը կեղտոտվի ընկերակիցների և հասարակութեան առաջ, նա նոյնպէս, ինչպէս ուրիշները, ունի ինքնասիրութիւն։ Հայ մշակը գողանում է, որովհետև նրան ստիպում է քաղցածութիւնը. նա երբէք այդ չի անի, եթէ այսօր նրա փորը կուշտ է, նա գողանում է, որովհետև նրա աչքի առաջ պտտում են վատ օրինակներ։ Հայ մշակը իր մի ամսվայ քրտինքով աշխատած կոպէկները, ինչպէս վերև ասացինք, մի օրվայ մէջ վատնում, փչացնում է, որովհետև երկար ժամանակ ֆիզիկապէս աշխատելով, նրա բնութիւնը մի օր վերջապէս պահանջում է աշխարհային լիութիւն ու բաւականութիւն և նա րիսկ է անում լրացնել այդ անհրաժեշտութիւնը։ Բայց աւաղ, նրա մի օրվայ, մի ժամվայ բաւականութիւնը շատ թանգ է նստում նրա կեանքի համար։ Թեթեւցրու փոքր ի շատէ նրա ֆիզիքական ծանր աշխատանքները, տուր նրան խստակ բնակարան, մաքուր օդ, առողջ և սննդարար կերակուրներ և դու կը տեսնես, թէ նա ինչպէս կանոնաւոր և վայելուչ կեանք է վարում։ Բայց թողնենք այդ և դառնանք նրա դրութեան ուրիշ կողմերին։

(Կը շարունակվի)

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ